

KÖNTÖS LÁSZLÓ

Egyháztársadalom és lelkipásztori életpálya*

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a lehetséges lelkipásztori életpálya-modellek fölvezetéséhez a társadalomtörténeti előzményektől eloldottan tegyünk kísérletet. Módszertanilag természetesen lehetséges és kell is egy tisztán teológiai beszédmód alkalmazása témánk kifejtésére. Az előadásomban alkalmazott megközelítési mód azonban mégis abból az adottságból indul ki, hogy esetünkben a vizsgálat tárgya nem egy elvont és teoretikusan konstruált jelenség, hanem nagyon is valóságos, a társadalomtudományok által is szabatosan körülírható. Egyszerűbben: a magyar református lelkipásztori hivatásról nem beszélhetünk úgy, mintha most lépnénk a történelem színpadára, mintha nem lenne mögöttünk a magyar társadalomban mély beágyazottságban leélt közel fél évezred. Ez a kettős meghatározottság, a népegyház-hitvalló egyház, látható egyház-láthatatlan egyház fogalompárokkal is érzékeltethető feszültség, a magyar református lelkipásztori lét alapvető és meghaladhatatlan dilemmája. Ötszáz éves népegyházi történet után teoretikusan megkísérlelhető ugyan a fogalmi tisztázás, ám attól tartok, hogy egy „tisztá helyzet” megteremtése (ld. az egyháztagság meghatározása körüli bonyodalmak és ellentmondások), s ezáltal egy karakteresebb lelkipásztori profil megrajzolása illuzórikus marad.

Az általam megfogalmazandó diagnózis abból az alaptételből indul ki, hogy a magyar református társadalom a magyar társadalom szerves része, s hogy e református társadalom öntudatának, identitásának megtestesítője a magyar református lelkész-társadalom. Noha a magyar református egyház történetében mindig is jelen voltak az önkorrekciós mozzanatok az adott társadalmi meghatározottságok meghaladására s egy tisztultabb teológiai identitás kialakítására, ettől még nem vesztí el az a tétel, hogy a magyar társadalomfejlődés egyúttal az ugyanennek a társadalomnak részét képező egyháztársadalomra is rányomta bélyegét. Nincs „független egyház” és nincs „független lelkipásztor”, még akkor sem, ha természetesen az egyház és lelkipásztor az adott társadalom egyes jelenségeitől, vagy annak általános tendenciáitól, vagy akár saját egyházának egyes jelenségeitől elvi szinten megfogalmazza teológiai távolságtartását vagy akár oppozícióját. Ezért, véleményem szerint, midőn a lehetséges lelkési életpálya-modellekről beszélünk, akkor az alapkérdést úgy kell feltenni, hogy a lelkész-társadalom milyen szélesebb társadalmi-történeti kontextusban él, amely kontextus már eleve részben vagy egészben meghatározta egész eddigi szereptudatát és pályáját, s amely kontextus várható alakulása döntő befolyással bír jövőbeli életpályájára. A diagnózis tehát ebben az esetben nem más, mint az arra a kérdésre való válasz, hogy mi történt velünk. Az életpálya-modellek fölrajzolása pedig arra kívánna válaszolni, hogy 1. a jelenlegi kontextus milyen pályát jelöl ki számunkra, 2. a jövőbeli kontextus alakítására van-e valamilyen befolyásunk, magyarán, hogy a lelkész-társadalom a helyzetének tudatosítása révén képes-e egy vonzó életpálya-modellnek megfelelő egyházi környezetet kialakítani.

A magyar református lelkész-társadalom helyzetét, társadalmi szerepét, öntudatát, szakmai pályáját ma is meghatározó legszélesebb történeti folyamat legalább kétszáz éves.¹ E széles medrű történeti folyamatot lehet és kell is kritika tárgyává tenni, elvi szinten meg lehet és kell fogalmazni távolságtartásunkat, azonban ettől még a folyamat részei vagyunk, még reflexív különállásunkban is. E hosszúra nyúlt történetnek a lényege szempontunkból a rendi társadalom általános keresztyén jellegének a folyamatos erodálódása,² s ezzel egyidejűleg a sok, ellentmondásokkal terhelt modernizációs folyamat³ összekapcsolódása az elegyháziatlanodás általános tendenciáival. Tudomásul kell vennünk, hogy a keresztyén Európában a modernizáció (jelentsen a „modernizáció” bármit is) kéz a kézben haladt előre az elvallástalanodás általános terjedésével. Ennek a folyamatnak az egyházak, így a mi egyházunk és lelkési társadalmunk is része. Ki kell mondanunk, hogy a folyamat olyan széles és mindent átölelő, hogy valóságos ellensúlyt eddig semmilyen erőcsoportosulás – így egyházi sem – tudott fölmutatni. Lelkész-társadalmunk a XIX-XX. századforduló környékén

*A Théma Egyesület berekfürdői konferenciáján 2004. június 4-én elhangzott előadás.

ébredt igazán rá arra, hogy a beinduló polgárosodási folyamatok vesztese lett. Ennek a felismerésnek a jegyében született meg az Országos Református Lelkészegegyesület 1907-ben.⁴ A két háború közötti igen aktív egyházi szellemi⁵ és gyülekezeti élet már a krízisre adott sokszínű válaszkíséret volt. Mindezt az ígéretes öneszmélődést keresztülhúzták az ismert történeti események, hogy aztán az egyébként is sok krízisjelenséget fölmutató, de reflektálni még képes református egyháztársadalom egy keresztyénellenesen diktatórikus államhatalommal találja magát szembe.

Általánosságban elmondható tehát, hogy lelkésztársadalmunk, a polgári kor beköszönte óta a folyamatos és fokozatos szerepvesztés kritikus periódusait éli át, még akkor is, ha – mint jeleztük – a XX. sz. első felében jelentékeny intellektuális tartalék maradt még az önreflexióra. A szerepvesztés lényege pedig az, hogy a hagyományos egyháztársadalom és az azt képviselő lelkésztársadalom nem tudott a polgárosodás folyamatába integrálódni,⁶ így egyházunk és lelkésztársadalmunk óhatatlanul kikerült a társadalomfejlődés fősodrából, mind a gazdasági, mind a kulturális életből, s kényszerűen konfliktusba került a modernizációs folyamatokkal. S hogy az egyháziatlan modernizáció milyen tág ölelésű, és mekkora sodrása van, mutatja a szocialista egyházpolitika sikere is: az egyházüldözés akkor vált igazán eredményessé, amikor a diktatúrához bizonyos modernizációs program is társult, s a gyengéd állami rábeszélés és az anyagi jólét ígérete széles tömegek szemében tüntette fel úgy a vallást, mint a „modern” életmód ellentétét. Mint ahogy mutatja az is, hogy a diktatúra bukása után, az elmúlt másfél évtizedben, a lelkésztársadalom kénytelen volt szembesülni azzal a szomorú ténnyel is, hogy az immár polgárosodásra kész hagyományos egyháztársadalmi rétegek és főleg azok leszármazottainak visszaáramlása az egyházba nem mondható általános tendenciának.

A keret-kontextus tehát az, hogy miközben a fenti folyamat mind anyagilag, mind hitében szétörölte a régi magyar egyháztársadalmat, azonközben maga az egyház és annak lelképásztorai ennek a hosszúra nyúlt folyamatnak a foglyai maradtak. Egy alapszerkezetében, gondolkodásában, mentalitásában a rendi társadalomhoz szocializálódott egyház volt kénytelen végigszemlélve saját tehetetlenségét, s volt kénytelen eltűrni, hogy a patrónusi réteget adó régi magyar történelmi középosztály és polgárság, valamint a bázisát jelentő gazdátársadalom miként morzsolódik szét. S akik megmaradtak, ilyen-olyan motivációktól indítva, azok immár csak halványuló emlékei a régi dicsőségnek. Ha már a valóság nem nyújthatott vigaszt, megmaradt a historizáló identitástudat, a konstruált református szellemtörténet,⁷ a nagyegyházi ábrándozás, az államalkotó szerepre áhítozás a reális adottságok ismerete vagy tudomásul vétele nélkül. Az eredmény: a kényszerű menekülés a retorikába, illuzórikus döntések a végrehajtás legcsekélyebb reménye nélkül, a kényszeres restaurációs szándék a mélyebben soha nem értelmezett „múlt” helyreállítására, a folyamatosan frusztrált öntudat.

Azt gondolom tehát, hogy ez a lehangoló helyzetkép nagyon hosszú történeti folyamatok eredménye, s ebből a szempontból a szocializmus „csak” egy rövid epizód, bármennyire rettenetes hatása volt is. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a diktatúra romboló hatásait. Ugyanakkor érzékcsalódáshoz vezet, ha minden baj eredetét csak ebben a korszakban keressük. Véleményem szerint ennek tulajdonítható, hogy a rendszerváltozás után szinte ösztönszerűen a diktatúrában elszenvedett intézményi veszteségeinket igyekeztünk pótolni, de ezt is igazából úgy, hogy nem történt előzetes helyzetfelmérés. S hogy a református egyház általános helyzetéről, szerepéről nem alakult ki párbeszéd, az valószínűleg annak tulajdonítható, hogy egyházunk mibenléte magától értetődőnek tűnt, s vele együtt az ösztönös program is: legyen olyan, mint „régén”. Annál nagyobb a csalódottságunk ma, hogy minden mágikus ráolvasásunk ellenére sem akar olyan lenni, mint „régén”. E restaurációs szándékot táplálja a makacs nagyegyházi tudat, az identitásunkban még mindig elevenen élő sérelmi elemek, a katolicizmustól való félelem, ugyanakkor a „nagy testvér” utánzására való hajlam, s az a valóban történeti tény, hogy a magyar reformátusság a számarányát meghaladó súlyú szerepet tudott magának kivívni történetének nem egy korszakában. Míg tehát az

egyház megmaradt szinte változatlan formában a keresztyén múlt egyik jelentős intézményes képviselőjének, immár egy töredékére csökkent valóságos egyháztársadalommal kényszerül a nagyegyházi szerep továbbvitelére. Ezt természetesen az államilag támogatott intézményein keresztül tudja már csak megtenni. Ezért van az, hogy az egyház intézményei szinte külön életet élnek a gyülekezetek körén kívül, s az újonnan induló intézményeinkbe beáramló világi munkaerő és a lelkésztársadalom között nincs szerves kapcsolat. A „rég” egyházhoz való reflexszerű visszatérést persze alapvetően meghatározta a régi egyháztársadalom megcsontosodott, ma még jelenlévő maradéka a maga öntudatlan tradicionalizmusával: az egyház vezetése gyülekezeti és legfelső szinten sem mindig tehette azt, amit szeretett volna, hanem tette azt, amit a hagyományörző konzervatív református csoportok nyomása alatt tennie lehetett. Végül is az egész folyamatot a lelkésztársadalom egyfajta kettős tudattal volt kénytelen végigszenvedni: míg egyrészt a lelkipásztor az egyház teológiai öntudatának a megtestesítője, s alapvető feladata a teológiailag fölismert igazság képviselője és hirdetője, addig másfelől ez a tiszta teológiai tudat folyamatosan konfrontálódni kényszerült az egyház közösségi jellege miatt, s nem egy esetben alig vállalható kompromisszumokra is kényszerült és kényszerül.

Ugyanakkor tekintetbe kell venni azt is, hogy – talán éppen a magyar társadalom elmaradottsága miatt – a felekezeti hagyományok meglepően erősnek bizonyultak még az egyháztól eltávolodott társadalmi rétegekben is. Ezért a merev tradicionalizmus sok negatív vonása ellenére igenis pozitív szerepet tudott betölteni a népegyházban a fenyegetettség idején, így a szocializmusban is: amikor széles tömegek pártoltak el egyházunktól politikai okokból, vagy mert egyszerűen áldozatul estek a szekularizációnak, a megmaradt, habár társadalmi súlyában kevésbé jelentős hagyományos réteg és többnyire hagyományos lelkésztársadalom vált egyházmegtartó erővé. A népszámlálás adatai is mutatják,⁸ hogy a megmaradt aktív egyházas réteg mellett társadalmunk jelentős része ugyan áldozatul esett az elegegyháziatlanság folyamatának, de a felekezetekben megtestesülő keresztyén hagyományt még nem lehetett kitörölni tudatukból. Még sokan emlékeznek rá, hogy ők reformátusok, s alkalmasint igénybe is veszik az egyházi szolgáltatásokat, mi több, nagy ünnepkor még talán templomba is elmennek. Számukra a felekezethez tartozás adottság, az identitás része, habár nem domináns része. A templom és az egyház is adottságként tűnik föl előttük, természetesnek veszik, hogy van, s hogy tőlük függetlenül van. Öntudatlan hagyományban létük miatt föl sem merül bennük, hogy az egyház aktív egyháztagság hiányában akár meg is szűnhet. Ezért tudnak olyan zavarba ejtően ártatlanul bekopogni a lelkészi hivatal ajtaján „szolgáltatást” kérve. A népszámlálás adatai nekem mégis inkább azt mutatják, hogy az egyházas hagyományról való leválásban gyorsabb az aktív egyházi életről való leszokás, s majd azt követi – akár a következő generációban – a tudati változás. A reformátusok mai számaránya nem azt mutatja, hány református van, hanem azt, hogy ma még hányan vallják magukat reformátusnak.

Mindezeket a földrengésszerű társadalmi mozgásokat lelkészi társadalmunk egyfajta mozdulatlansággal próbálta meg ellensúlyozni. Persze, alig-alig tudott mást tenni, hiszen maga a hagyományos egyháztársadalom is bezáródott saját múltjába. És ebben a szerepben a mi lelkésztársadalmunk minden esendősége ellenére igenis heroikus módon helytállt. Ne felejtjük el, hogy a tradicionális egyháztagság jelentős részben a leszakadó, sokszor marginalizálódó, érdekérvényesítésre alig képes társadalmi csoportokat jelenti, s a köztük való szolgálat a lelkipásztori együtt-szenvedés és kínlás, a sokszor kilátástalan túlélési próbálkozások reménytelennek tűnő helyzetét. Nem az történt tehát, hogy egy polgárosodó egyháztársadalom inspirálta volna lelkipásztorait életvitelben, szolgálatban, stílusban, egyházépítésben, hanem az, hogy egy alig mozduló, egyre jobban megcsontosodó, s öntudatlan hagyományörzésben élő egyháztársadalom „húzta le” magához az egyébként tenni akaró lelkipásztort. Ezért van az, hogy a generációváltás a lelkésztársadalomban alig érzékelhető az egyházi élet egészében. Néhány év gyülekezeti szolgálat egy hagyományos falusi parókián elég ahhoz, hogy a fiatal lelkipásztor is átessen az illúzióvesztés kritikus

szakaszán, és hozzáöregedjen a gyülekezethez.⁹ Azt kell mondjam, hogy a rendszerváltozás óta eltelt évek nem azt mutatják, hogy egyházunk és lelkészársadalmunk teljesen tudatában lenne saját helyzetének. Vagy ha tudatában vannak is sokan, lelkipásztorok, esperesek, püspökök, presbiterek, gondnokok és főgondnokok, a többnyire mozdulatlan hagyományos egyházársadalom és az ahhoz részben idomulni kényszerülő lelkészársadalom már olyannyira be van zárva saját múltjába, hogy a kitörés lehetetlennek tűnik, a sok tekintetben szükséges reform az egyházársadalom általános passzivitása miatt megvalósíthatatlan. Véleményem szerint ez a magyarázata annak, hogy a krízist ugyan még érzékeljük, de a rá adandó válasza és főleg tettekre már nincs valóságos energiánk.

A fentiekben fölrajzolt folyamatok néhány általános, de jelen helyzetünk elemzésére nézve alapvető következtetés levonására adnak lehetőséget.

Egyházunk és lelkészársadalmunk eddigi félévezredes történetének nagyobbik részét a rendi társadalom szerves, konstitutív részeként élte le.¹⁰ Történetünknek ebben a szakaszában, főleg az első században, világossá vált számunkra, hogy a reformátusság akár a korabeli katolikuság egész társadalomra kiterjedő szerepét is átveheti – természetesen korrigált formában. Az ellenreformáció nehéz időszakát azért szükséges megkülönböztetni a polgári korszakban egyre erőteljesebben mutatkozó krízisjelenségektől, mert a XVII-XVIII. sz.-ban egy egyébként autonómiára képes református egyházat nyomott el az államhatalom, míg a rendi társadalom bomlása azt is megmutatta, hogy hiába van általános jogi garancia, ha maga az egyházársadalom gazdaságilag gyenge, mert abból csak államilag ellenőrzött autonómia jöhet létre.¹¹ Egyházunk szerkezete, egyházársadalmunk általános mentalitása még ma is sokban őrzi a rendiség jellegadó emlékét (pl. felekezeti hovatartozás mint születési adottság, a területi jelleg, a lelkipásztori hivatal mint vallási közigazgatási hivatal, a földrajzi hely mint az identitás legfőbb meghatározója, a kultuszhely külső formája mint a felekezeti identitás nyilvános kifejeződése, a kultuszhely kultusza, az egyház jelenlétének mint természetes adottságnak a fölfogása, a túlhangsúlyos felekezeti jelleg). Ennek hatása alól a lelkipásztor sem tudja kivonni magát, szerepfelfogását, szakmai tennivalóit nagyban meghatározza nem csak saját teológiai identitása, hanem a rendies vonásokat is megőrző egyháztagságtól rátestált és elvárt szerep. Ezért a sokszor föltett hitvalló egyház-népegyház kérdés – noha mint lelkészek mindnyájan tudjuk rá a választ –szükségszerűen költői marad. Történetek és történetek ugyan korrekciós kísérletek a puritánok mozgalmától kezdve, de ezek mindig szembeütköztek a hagyományos egyházzal, és többnyire alul is maradtak. Ezért, ha ma lehetséges életpályamodellekről gondolkodunk, egész egyszerűen nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy örökségünk egy hagyományos népegyház, s erről az örökségről nem áll módunkban lemondani. Nem mintha nem akarnánk változtatni, hanem mert egyszerűen nem tehetjük meg, hogy saját egyháztagságunkról ne vegyünk tudomást.

Történetünk elmúlt kétszáz éve azt mutatta meg, hogy nem tudtunk alkalmazkodni és megváltozni, de ugyanakkor nem is bírtuk megállítani a ránk nézve fenyegető folyamatokat, s ebben nem vagyunk egyedül. Természetesen nem arról van szó, hogy a polgárosodási folyamatokba való integrálódás önmagában megoldotta volna keresztyénységünk gondjait, hanem arról, hogy a keresztyén öntudat nem tudott kifejeződni a modernitást képviselő társadalmi rétegekben, s így lett a régi magyar középosztályból és reformátusságból a múlt ittmaradt emléke. Európa nem tud nekünk olyan modellt kínálni, amelynek az adaptációjával elkerülhető lett volna a válság kialakulása. Érdemes tehát kimondani, hogy minden jogos önkritika, sőt, sokszor önmardosó önkritika mellett és egyéb kölcsönös vádaskodások közepette is nem arról van szó, hogy ha jobban végeztük volna dolgunkat, akkor az utóbbi kétszáz év fejleményei elkerülhetők lettek volna. Nagy általánosságban nem lettek volna elkerülhetők. Ugyanakkor nem menthetjük föl magunkat, mert igenis sok esetben enyhíteni lehetett volna a folyamatok hatását. Ezért van egyébként az, hogy a lelkipásztori teljesítmény alig mérhető: a megfeszített munka nem igazán hoz látványos sikert, a visszafogott teljesítmény nem mutatkozik meg a gyülekezet rohamos fogyásában. Az egész egyházi élet belesimul e nagy folyamatba.

Nem lehet azt mondani, hogy a modernizációs folyamatok befejeződtek volna, vagy hogy mára már teljességre jutottak azok a tendenciák, amelyek társadalmi helyünket és szerepünket véglegesen fixálnák. Sőt, éppen a viszonylagos elmaradottságunk miatt, s a tradíciók erős volta miatt az átmenetiség állapotában vagyunk. A legutóbbi népszámlálási adatok, valamint a mai Magyarország társadalmának nagy mobilitása és útkeresése azt is mutatják, hogy társadalmunk végleges elkeresztényítenítése még nem következett be. Talán van még mód negatív folyamatok befolyásolására, ha ehhez bizonyos társadalmi rétegekben szövetségeseket találunk, s ha mi magunk is elvégezzük saját diagnózisunkat, s levonjuk az abból adódó következtetéseket. A jövőben tehát a lelkipásztori életpályát nagyban meghatározza 1. a rendies vonásokat is megőrző egyháztársadalom és egyházszerkezet, 2. a jelenlegi folyamatokra adott reflexióink és az abból adódó cselekvéseink.

Az általános kerettörténet lényeges megváltozására nem lehet számítani. Az Európához csatlakozó modern Magyarország nagy valószínűséggel föl fogja mutatni a modernizáció általános jeleit: a hagyományos közösségek további bomlása, a társadalmi mobilitás fölgyorsulása, elidegenedés, előregedés, az anyagelvűség primátusa az értékelvűséggel szemben, a kulturális és vallási pluralizmus további terjedése, a hagyományos kereszténységtől való eltávolodás, az egyházak további elszegényedése és az államtól való még erősebb függése, a lelkipásztorok elmagányosodása és elszigetelődése, a szakmai presztízs további esése, a lelkészi társadalom önbecsülésének, morális állapotának további erodálódása, távlatvesztés. S a technológiai messianizmus jegyében újjászerveződő Európában nem tűnik a közeli jövőben reálisnak a keresztény hagyomány visszaállítása. Ez a hagyomány az emberi ittlét alapját eszmeiségében igyekezett megragadni. Az új Európa immár nem a tételezett transzcendenciából halad az immanens felé, hanem az evilágit növeli transzcendenssé, s kínálja tálcán a fogyasztói teljességet.

A következőkben azt szeretném fölvázolni, hogy a magyar népesség, ezen belül a magyar reformátusság milyen helyzetben részese e folyamatoknak. Ebből talán következtetni lehet arra is, hogy a jövőben milyen missziói területekre lehet számítani, s ebből adódóan milyen lelkipásztori pályamodelleket lehet fölrajzolni.

Mindenekelőtt tekintetbe kell venni a ma még aktív, hagyományaiban erős egyházi közösséget. Ez a réteg megtalálható minden településtípusban. Ezek az egyházak szinte önműködőek, s a lelkipásztorra a hagyományos gyülekezeti munka vár. Ugyanakkor minden hasonlóságuk ellenére igen nagy különbségek adódnak e gyülekezetek eltérő számbeli nagyságából. A nagy református tömbökben élő hagyományos közösség nyilván kevésbé mutat föl és érzel valóságtüneteket. Ugyanakkor a kicsiny falvak hagyományos gyülekezetei már régóta a túlélésért küzdenek, s nagy valószínűséggel közülük egyre kevesebben lesznek képesek az önálló egyházközségi létre. Általánosságban elmondható, hogy a hagyományos magyar reformátusság még falun és kis vagy közepméretű városokban él, a régi agrárius életminta nem idegen tőle, noha többségükben már nem mezőgazdaságból élnek. A hagyomány ugyan mélyen beléjük ivódott, ugyanakkor számítani lehet e réteg további fogyására. Az aktív egyházi réteghez tradícióiban lazán kapcsolódók köre – akik még azt gondolják magukról, hogy reformátusok – feltehetően szűkülni fog. E hagyományos református réteggel foglalkozni kell, s ez az a terület, amelyen a magyar református lelkipásztor otthonosan is érzi magát. Nem utolsósorban azért, mert lelkésztársadalmunk utánpótlása nagy részben lelkészcsaládokból és az agrárius egyháztársadalomból jött. Mondhatnánk, hogy e területen csak tovább kell folytatni eddigi tevékenységünket. Ám ha megnézzük, hogy e gyülekezetek számbeli nagysága csak részben tükrözi az általuk foglalkoztatott lelkipásztorok számát, akkor máris szembeötlő aránytalanságokba ütközünk. Van olyan lelkipásztor, akire csak néhány száz vagy annál is kevesebb lélek gondozása jut, míg főleg a nagyobb református tömböket szolgáló lelkészek esetében ez a szám elérheti a több ezret, a különbség tehát lehet akár tízszeres is. Nyilvánvaló, hogy a lelkipásztori közösség egészen belüli munkamegosztás, és ebből következően a jövedelmi- és munkaviszonyok feltűnő aránytalanságokat mutatnak. A mechanikusan értelmezett

gyülekezeti autonómia alig teszi lehetővé ezen aránytalanságok kompenzálását. Véleményem szerint a kicsiny falvak reformátusságának a sorsa meg van pecsételve a falu funkcióvesztéséből következően, s nem azért, mert ott ne lennének hű lelkipásztorok és hívek. Arra kell számítani, hogy e falvak reformátussága előregedés, elköltözés miatt drasztikusan csökkenni fog, s az így felszabaduló lelkeszi munkaerőt másutt kell alkalmazni. Ugyanakkor megjelenik egy új településtípus, a nagyváros-közeli falu, ahova tömegesen költöznek ki nagyobb ipari centrumokból. De ez a falu már nem a régi, hiszen lakói nem alkotnak szerves közösséget. Új missziói terület, de végzéséhez már nem elegendők a régi módszerek. A nagyobb települések, kisvárosok, középvárosok sorsa is nagyban függ majd attól, hogy az ott lévő munkaerőtömeg elegendő vonzerőt tud-e felmutatni az iparnak, vagy ezeken a helyeken is felgyorsul az elvándorlás a nagyvárosok felé. Erre utaló jelek vannak (Pápa). Ez viszont azt jelenti, hogy a megállapodott gyülekezet fokozatosan elöregszik, míg a fiatalabb rétegek az egyetemi évek alatt eltűnnek. Nagyon nehéz tehát hosszú távon gondolkodnia a lelkipásztornak, miután a gyülekezet egy része állandóan cserélődik. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az ilyen városokban még meglévő nagyobb számú tradicionális reformátusság gondozása is egyre nagyobb lelkipásztori energiákat igényel, minek következtében egyre kevésbé lesz tartható, hogy egy lelkipásztor többezres öntudatosodó közösséget lásson el. Az önműködő gyülekezetek kora lassan lejár.

Az egész adott települést átfogó és kiszolgáló egyház a rendi korszak jellegzetessége, amely abból adódott, hogy maga a település is szerves közösséget alkotott. Ezek bomlásával egyidejűleg fokozatosan jelennek meg csoportigények, adott esetben teljesen különböző és egymásnak is ellentmondó igények az adott településen/gyülekezeten belül. Azzal kell számolni, hogy a modernizáció ellenhatásaként egyre nagyobb számban meg fognak jelenni különböző csoportigények, s a nagy szellemi vákuum és orientációvesztés időszakában – a tradicionális egyháztársadalom fogyása mellett – éppen az egyháztól várják majd sokan, főleg a magasabb végzettségűek között, az értelemadó háttér vagy a lelki támasz biztosítását. Ezek a csoportok már nem föltétlenül a tradícióból jönnek, vagy ha afelől is, a szellemi-kulturális folytonosság visszaállítása számukra semmiképpen sem a tradíciók öntudatlan másolását jelenti. Nem skanzenben akarnak maguknak fölépíteni egy szellemi-lelki világot, hanem egy élő, érzékeny organizmusban, amelyet hagyományosan úgy hívnak, hogy egyház. S ez az egyház nem attól lesz „modern”, hogy elveszíti teológiai öntudatát, hanem éppen ellenkezőleg, attól, hogy vállalja, ugyanakkor meghaladja korábbi öntudatlan tradicionalizmusát. Ezért a hagyományos „tradícióba hívás”, mint a megszólítás formája, egyre kevésbé fog működni, mi több, sokak számára teljesen érthetetlen lesz. Ezért én hajlamos vagyok azt mondani, hogy míg a hagyományos egyház alapvetően település-közigazgatási egyház, s azért működött, mert a tágabb közösség identitásalkotó része volt, addig az új egyház igény-egyház. Ez az egyház már nem azért működik, mert a tágabb közösség szerves része, hanem, meglehet, éppen annak ellenére működik. Eljöhét még az az idő, amikor az egyházban lét egy alternatív kultúra megtestesítője lesz, ahol egy zsoltár eléneklése protestálásnak fog tűnni. Ebben az új egyházban már nem az a kérdés, hogy miként tudnánk magunkat átmenteni, hanem az, hogy miben tudunk segíteni az embereknek. Nem az egyháznak van szüksége emberekre, mert hogy „fogy” az egyház, hanem az embereknek Krisztusra. A jövőbeli lelkipásztori pályamodelleknek annyiban lesz esélye, amennyiben egyházunk a társadalomban jelentkező csoportigényeket fel tudja ismerni, és azokra érdemben reagálni tud, másrészt amennyiben valódi szellemi-lelki igényeket tud generálni. Az „igény-követés” messze nem azt jelenti, hogy ki kell szolgálni mindenfajta várákozást, hanem azt, hogy az egyház fölismeri a szellemi-lelki éhséget, és érzékenyen reagál. Ez a feladat rendkívüli akadályokba ütközik, mert míg egyrészt adva van a népegyházi örökség, amelyet gondozni kell és feladni nem szabad, sőt amelynek minden joggal megfogalmazható negatívumai ellenére is hálával tartozunk, addig ugyanez a modell további befogadóképességünket korlátozza. Ezért van az, hogy a lelkipásztori munka, sőt, az egész egyházi vezetés sokszor nem más, mint lavírozás a két pólus között, a megújulási szándék és a

kényszeres tradicionalizmus között.

A jövőbeli lelkipásztori életpálya-modellekre két előrejelzés körvonalazódhat a fentiek alapján. 1. Az egyik arra az esetre, ha érintetlenül marad a régi rendies elemeket is megőrző modell. Nem hosszú időn belül a jó értelemben vett lelkipásztori karrier-lehetőségek jelentős beszűkülése várható. Következik ez abból a közismert tényből, hogy Magyarországon a városi, főleg a nagyvárosi szolgálati helyek száma csekély a falusiakhoz képest. Miközben már most több a városban, mint a falun élő lakosság száma, s ez a tendencia csak erősödni fog. Rohamosan fogy és öregszik a falusi lakosság, miközben lelkipásztoraink zöme falun szolgál. Ugyanakkor négy teológián folyik lelkészképzés. E folyamatok együttes hatásaként nem tartom egyáltalán elképzelhetetlennek a lelkipásztori munkanélküliséget, vagy azt, hogy a lelkipásztori tevékenység csak valamiféle kiegészítője lesz az egyébként más főfoglalkozásnak. A szolgálati lehetőségek beszűkülése azért is rendkívül veszélyes, mert egyes szerencsétlen esetekben gyülekezet és lelkipásztora egy életen keresztül kénytelen elszervezni egymást.

Ezek a fejlemények nem szolgálják a magyar reformárius lelkész-társadalom lelki állapotának javulását. Tovább mélyítik az egyébként is meglévő belső érdeklentéket. Ha ezek az általános adottságok változatlanok maradnak, talán nem túl kockázatos az előrejelzés, hogy lelkész-társadalmunk végzetesen kettészakadhat, s az általános modernizációs folyamatoknak a hatása miatt lesznek nyertesek és vesztesek.

2 A pozitív forgatókönyv arról szól, hogy népegyházi adottságaink megőrzése és gondozása mellett talán lehetőség lenne az általánosan statikus meghatározottságaink oldására, amely döntően hozzájárulhatna a lelkipásztori társadalom belső mobilizációjához, a hatékonyabb munkamegosztáshoz, az egyes lelkipásztori profilközvetítéshez, a lelkipásztorképzés további finomításához, magyarán egy misszió-érdekeltségű egyházmodell fokozatos kialakításához. E feladat megvalósítása az előbbieken lerajzolt általános adottságok miatt szükségszerűen konfliktusokkal jár. A következőkben néhány kérdést szeretnénk fölvetni, amelyeknek a végiggondolása talán hozzájárulhatna a lelkipásztori szerepről hagyományosan alkotott fölfogásunk módosításához, és sokszínű és rugalmas lelkipásztori életpályákat befogadó egyházi környezet megteremtéséhez.

Ki kellene már mondani végre, hogy a gyülekezeti autonómia összekapcsolódása a közigazgatási településsel sokszor válik a misszió gátjává. Semmilyen kálvini egyházalkotmányból nem következik az, hogy egy adott településen élő egyháznak egyúttal valóságos joghatósága lenne az egész településre nézve. Ez a cuius regio eius religio református változata. A helyi gyülekezetnek, mint hatalmi területnek a fölfogása rendkívüli módon beszűkítheti a lelkipásztor-társadalom belső mobilitását. Nem véletlen, hogy Budapest nem kevés karakteres gyülekezetek éppen a területi elv bukása miatt virágozhat. Ez persze nem jelenti azt, hogy föl kellene rúgni teljességgel a régi rendszert, hanem azt, hogy a nagyobb létszámú helyeken jobban teret lehetne engedni a különböző csoportigények intézményesülésének, akár úgy is, hogy a jogilag egy egyházközség az igényeknek megfelelő számú lelkipásztort alkalmaz (Kecskemét), akár úgy, hogy egy adott településen az egyháztársadalmunkban egyébként meglévő különböző kegyességtípusok formálnak saját közösséget. Véleményem szerint rendkívül sajnálatos, hogy az egyházunkban már a múlt század eleje óta erőteljesen megjelenő missziói energiák sokszor voltak kénytelenek egy megcsontosodott területi-közigazgatási szerkezetbe integrálódni, amelyből nem kevés konfliktus és félreértés adódott. Az új gyülekezetek létrehozásától azért is félünk, mert ez alatt sokszor szimpla másolást értünk, amely helyzetben természetesen fölléphetnek a konfliktusok.

Ugyancsak a mechanikusan értelmezett gyülekezeti autonómia miatt nálunk nem tudott kialakulni egy hatékony újraelosztási rendszer. Ebből következően a lelkipásztor életminőségét, kilátásait, munkakörülményeit alapvetően a gyülekezet adottsága határozza meg. Mi több, ez fogja meghatározni azt is, hogy a jövőben egyházunk hány lelkipásztort tud alkalmazni. Ez az elv teljesen figyelmen kívül hagyja azt a tényét, hogy az egyház ugyan

gyülekezetekben él, de a gyülekezetek összessége az egyház.¹² A gyülekezet a Krisztus testének a része, ezért nem lehet megengedni, hogy bármelyik testrész is elhaljon. A lelkeszi életpálya-lehetőségek beszűkülése nagyban tulajdonítható egy mechanikusan értelmezett gyülekezeti autonómiának, amely már-már a kongregacionalizmusra emlékeztet. Nálunk egy gyülekezet autonóm módon élhet. És autonóm módon halhat meg. Az újraelosztási rendszer lényegesen kiegyensúlyozottabbá tehetné a lelkészársadalmon belül lévő nagy egzisztenciális különbségeket, lehetőséget adhatna a teológiáinkról kikerülő lelkipásztorok valószínűleg növekvő elhelyezkedési gondjainak az oldására. Ez természetesen merő ábránd is maradhat a különböző ellenérdekeltségek miatt, ugyanakkor talán érdemes lenne azon gondolkodni, hogy a rendelkezésre álló pénzforrások bizonyos átcsoportosításával miként lehetne legalább elindítani egy ilyen programot. Ugyanez vonatkozna az új gyülekezetek alapítására is. Az állami források jellegéből is adódik, de mégis aggályos, hogy miközben százmilliókat költünk épületre, a missziói érdekeltség növelésére alig tudunk anyagi forrásokat áldozni.

Végül szerintem a legfontosabb, hogy minden terv, program, „koncepció” halálra van ítélve, ha nem sikerül elérni a végrehajtó hatalom erőteljesebbé tételét. Ez a vázlat a lelkeszi életpálya-lehetőségekről azt kísérelte meg bemutatni, hogy az egyház, a lelkészársadalom nem független entitás, hanem éppen közösségi jellege miatt a mindenkori társadalom része. Amikor a református egyház a XVI. században vállalta a társadalom egészére vonatkozó kihívást, a nagyegyházi szerepet, akkor olyan meghatározó adottságokat is vállalt, amelyek karakterét, döntéshozatali mechanizmusait szinte véglegesen meghatározták. Ennek a körülménynek a mi szempontunkból lényeges mozzanata, hogy a hitvalló kálvini egyházalkotmányi modellt ráültette egy nagyban népegyházi jellegzetességeket mutató egyházra. A döntéshozatalt az egyháztársadalom kezébe tette le,¹³ anélkül azonban, hogy – éppen nagyegyházi aspirációi miatt – az erős hitvallói tudatot minden esetben az egyházbanlét kritériumává tudta volna tenni. Ezért a kompromisszumért mindig nagy árat kellett fizetnünk. A legnagyobb ár pedig a végrehajtó hatalom gyengesége, az a már korábban emlegetett tény, hogy lelkészársadalmunk és egyházvezetésünk a hagyományosan rögzült egyháztársadalom foglya marad, még akkor is, ha – elvi szinten – megfogalmazzuk fenntartásainkat, vagy prédikációinkban éles kritikával illetjük a gyengülő vagy elsorvadt hitvallói magatartásmintákat. A jelenlegi helyzeten akkor lehet majd fokozatosan javítani, ha a hagyományos egyháztársadalomban megjelennek egyre nagyobb számban az öntudatos, önállóan cselekedni kész, nem csak a hagyományos egyház üzemeltetésében jártas rétegek.

A modern európai Magyarország társadalomfejlődésének a lelkészársadalom jövője szempontjából legfontosabb kérdése az lesz, hogy a formálódó nemzeti középosztály, amely ugyan már nagyrészt egyháziatlan, de a keresztyén múlttal való folytonosságnak a visszaállítását szükségesnek tartja,¹⁴ képes lesz-e visszatalálni e keresztyén múlt egyetlen intézményes megtestesítőjéhez, az egyházhoz. A lelkipásztor-társadalom ezért meglehetősen összetett és konfliktusos szerepkörben találja magát: míg gondjaira bízott a kevésbé befogadóképes hagyományos egyháztagság, olyan gyülekezeti környezetet kellene teremtenie, amely ugyanakkor vonzó lehet az egyháztól elidegenedett, de oda most már nem merő tradicionalizmusból, hanem a tudatosság szintjén visszatérni igyekvő rétegek számára. E folyamat sikere részben attól függ, hogy az egyházi környezet mennyiben válik még befogadóbbá, részben pedig attól, hogy az egyház felé tájékozódó új rétegek mennyiben képesek megértéssel kezelni a szokványos egyházi hagyományosságot. A lelkészársadalom valóságos helyzetét abban foglalhatjuk össze, hogy a mai Magyarországon az egyháziasság tradíciója ugyan részben megszakadt, másrészt e hagyományszakadás a közelmúltban történt, és még van esély az átmenet biztosítására. Az átmenet lényege abban állna, hogy megteremtené a szintézist az értékelvű hagyományosság és a modernitás között, magyarán, a hagyományosság itt már nem az ösztönös védekezés és bezárkózás reflexe lenne, hanem sokkal inkább a tudatosság szintjére emelt folytonosság bevonulása a modernitásba. E folyamat egyházi részről első számú alakítója a magyar református lelkészársadalom lehet,

amennyiben az átmenet körültekintő irányítását a tudatosság szintjére emeli. Míg tehát az egyik oldalon látunk nagyarányú szerepvesztést, addig – éppen az átmeneti jellegből adódóan – új történelmi szerep kínálkozik lelkészársadalmunk számára.

Mint láthatjuk, konkrét és részletes lelkészi életpálya-modellek fölvezetésére azért körülményes kísérletet tenni, mert maga a jelenlegi egyházi mozgástér meglehetősen szűkös. A gyülekezetekbe zárt és ezért nagyrészt atomizált lelkészársadalom csak akkor lesz képes a mozgástér bővítésére, ha a meghatározó strukturális elemek merevségét oldani tudja. E változtatás alig képzelhető el valamiféle összegyűlt konszenzus nélkül. E konszenzusnak a lényege pedig az lenne, hogy az egyház nem gyülekezetek, egyházmegyék, egyházkerületek laza szövetsége, hanem az egyház organizmus, a Krisztus teste. A mi egyházunk nagy ellentmondása éppen az, hogy szimbolikusan centralizált, gyenge végrehajtó hatalommal. Ezért vannak hiábavaló gyűléseink és határozataink, s ezért van az, hogy alig lehet egységes szabályozó rendszereket bevezetni. Ezért nem működik úgy, mint egy test. Ettől az általános hatalmi patthelyzettől szenved (ha szenved) lelképásztor, esperes és püspök. Amíg ezen nem sikerül változtatni, mindenfajta „koncepció” nem egyéb, mint a szavakkal való zsonglorkodás, látványos, de valójában üres spekuláció.

JEGYZETEK

1. A magyarországi polgárosodási folyamatok elemzésének gazdag irodalma van. Előadásomban néhány alapvető művet használtam fel. Régebről: *Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 1989. *Erdei Ferenc: A magyar társadalom,* Budapest, 1987. *Bibó István: Válogatott tanulmányok 1-5. köt.* Budapest, 1986, 2000., újabb: *Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet,* Budapest, 2000, *Gyáni Gábor - Kövér György: Magyarország társadalomtörténete.* Budapest, 2001. Munkám során folyamatosan azt tapasztaltam, hogy a különböző társadalomtörténetek adnak ugyan egyháztörténeti áttekintést is, de – érthetően – csak korlátozott terjedelemben, míg az egyháztörténetekben a társadalomtörténeti háttér vázlatos. Egy református társadalomtörténet nagyban hozzájárulhatna mai önértelmezésünkhöz. – 2. „...a XIX. század első fele az utolsó időszak Magyarországon, amikor a társadalom nagy részének mindennapjai vallásos keretezettségűek...”. *Kósa László: A polgári társadalom korának művelődése I.* In.: *Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet.* Osiris, Budapest 2000. 2., javított kiadás. 324. – 3. A „modernizáció” fogalmát értéksemlegesen használom. *Andorka Rudolf a XIX. és XX. század gazdasági, társadalmi és politikai történetét úgy értelmezi, mint „meghiúsult kísérletek sorozatát, hogy felzárkózzunk a nálunk fejlettebb nyugat-európai társadalmakhoz”.* In.: *Andorka Rudolf: Merre tart a magyar társadalom? Antológia, Lakitelek 1996.16.* – 4. „Ez az a kor, midőn hihetetlenül elnéptelenednek a theologiai főiskolák. Pár-szemeszteres theologusok kerülnek ki adminisztrátorokként a paróchiákra. A korszerűtlen és nyomorúságos javadalom alig ad betevő falatot, s minden valamirevaló lelkész, hogy családja életét csak annyira-amennyire is gazdaságilag alátámaszthassa, oly sokat fut a mellékfoglalkozások után, hogy már lelkészi főfoglalkozása válik lassan mellékfoglalkozássá. Erre a korra a postamester-pap éppen olyan jellemző, mint egy évtized múlva a bank-nabiztos pap, vagy még egy évtized múlva a „Hangya” könyvelő pap. (...) A lelkészi kar alig veszi észre anyagi és szellemi csuszamlását. (...) Barokk tarkaságban találhatók meg ekkor a lelkészi státusban majdnem minden ismeret és ügyesség virtuóz-specialistái: zeneszerzőtől a rovargyűjtésig, pomológustól az irodalomtörténészig, nemzetgazdától a homeopatáig, a numizmatától a tajtékpipa-gyűjtőig minden kitelik a református papból. (...) Az egyházi lapok hasábjain egy-egy cikk úgy döbrent meg, mint a férfi zokogás, amikor siratja elesettségünket, magárahagyatottságunkat, szétszórattatásunkat, megmérettetésünket és könnyűnek-találtatásunkat.” *Dr. Csikesz Sándor: D. Dr. Baltazár Dezső (Emlékezés)* In.: *Theologiai Szemle XII. évf. 1-6.szám, Debrecen 1936.* – 5. *Ld. Németh Pál(szerk.): Magyar református önismereti olvasókönyv.* Budapest, 1997. – 6. *Tökéczky László: Keresztény hit és kultúrprotestantizmus* In: *Théma 2000/2-3.* 84. – 7. A protestantizmusnak, mint a nemzeti identitás és fennmaradás legfőbb letéteményesének a koncepciója uralta XIX. századi gondolkodásunkat, hatása ma is érzékelhető. Erről lásd: *Juliane Brandt: A nemzeti történelem protestáns koncepciója az első világháborúig.* In.: *Ablonczy Balázs - Ifj. Bertényi Iván - Hatos Pál - Kiss Réka (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés.* BIP, Budapest 2002. – 8. *Népszámlálás 2001.* 5. Vallás, felekezet Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2002. – 9. „Tragikus, hogy a frissen

fölszenteltek két év alatt átalakulnak megcsontosodott pappá.” *Kamarás István*: Papi szerepek és az „idők jelei”. In.: *Kis magyar religiográfia*. Pécs, 2003. 69. – 10. A rendi korszak meghatározó szerepéről lásd: *Révész Imre*: Előszó. In.: *Bíró Sándor - Bucsay Mihály - Tóth Endre - Varga Zoltán*: *A Magyar Református Egyház története*. Kossuth, Budapest 1949, 5-15. – 11. Erről keserűen így ír *dr. Ferenczy Gyula*, az Országos Református Lelkész Egyesület titkára: „Tanáraink, tanítóink fizetését adja az állam. Papjaink fizetését kiegészíti az állam. Híveink terhét viseli az állam. És autonómiánkat kezeli az állam. Szabad farkasokból lettünk örvös ebek és még azok is csak nyomorgó, inséges állapotban. Két út volt előttünk, az egyik a függetlenség útja. Nem mertünk rálépni. A másik az állami támogatás teljes igénybevétele, nem tudtunk vele élni.” In.: *Lelkészegyesület, Az Orsz. Ref. Lelkész Egyesület hivatalos közlönye*. Debrecen, 1908. április 25. 17. szám – 12. A kálvini egyházalkotmányban a gyülekezet szerepéről lásd: *Révész Imre*: Presbiteri rendszerű-e a Magyar Református Egyház? In.: „Tegnap és ma és mindörökké”. *Révész Imre* összegyűjtött tanulmányai. Debrecen, 1944. 298-310. – 13. *Révész Imre* idézett tanulmánya arra is rámutat, hogy az egyházkormányzás a XVI. században formálisan ugyan lelkeszi jellegű volt, valójában azonban a világi hatóság (földesúr, városi tanács) jelentős befolyással bírt. In.: *uo.* 303. – 14. *Balog Zoltán*: Igehirdetés nem egyházi közegben. *Théma* 1999/2-3. 33-37.